

fitogeografic din faza următoare a würmului — mesowürmul, inclusiv *interstadiul Arcy-Stillfried B*, notat în diagramă sub denumirea de *Arcy-Kessell*.

Analiza polinică de la Tongrinne I relevă întreaga succesiune a oscilațiilor climatice din Eowürm și Mesowürm.

Ultimele secvențe analizate polinic (Maisieres VI, VII, IX) oglindesc situația floristică și climatică din timpul neowürmului, și-n mod special aspectele fitogeografice din timpul interstadiului *Laugerie-Lascaux*.

În acest fel, prin prezentarea unor secțiuni care se suprapun mai mult sau mai puțin tuturor celor trei faze würmiene, autorul reușește să ne prezinte o imagine generală foarte sugestivă a caracterului floristic și climatic pentru întreg pleistocenul superior din Belgia, reușind în același timp să aducă o contribuție originală la studiul cronos-tratigrafic, paleofloristic și paleoclimatic al depozitelor würmiene din Europa nordică.

Marin Cărciumaru

Deutsche Historiker-Gesellschaft, *Evolution und Revolution im Alten Orient und in Europa. Das Neolithikum als historische Erscheinung*, Akademie-Verlag, Berlin, 1971, 170 p. + XX pl.

În zilele de 28–30 aprilie 1969 a avut loc la Rostock, sub conducerea prof. Friedrich Schlette de la Universitatea Martin Luther din Halle, o reuniune științifică a colectivului (Fachgruppe) de istorie străveche și de protoistorie al Soc. istoricilor germani, care a dezbătut tema „Neoliticul ca fenomen istoric”, cu participarea a 13 cercetători din R.D.G. și a unui invitat străin. Cele 10 comunicări tratând probleme de un deosebit interes pentru studiul apariției și răspândirii neoliticului în lumea veche — și discuțiile care au avut loc — au fost publicate în volum sub îngrijirea prof. Schlette, având următoarele titluri; *Das Neolithikum als historische Erscheinung* (Fr. Schlette); *Die Entwicklung im Vorderen Orient vom 9.–4. Jahrtausend* (Burchard Brentjes); *Der Balkan als Mittler zwischen Vorderem Orient und Europa* (H. Quitta); *Die Herausbildung des Neolithikums im nördlichen Mitteleuropa* (Joachim Preuss); *Die schnurkeramischen Becher-Kulturen im Gebiet der D.D.R.* (Hermann Behrens); *Stand der Erforschung der neolithischen Haustiere* (Hans-Hermann Müller); *Die Bestattungssitten des Früh- und Mittelneolithikums und ihre Interpretation* (Al. Häusler); *Beziehungen des mecklenburgischen Neolithikums zu Skandinavien* (Ingeburg Nilius); *Zum Problem des Übergangs vom Mesolithikum*

zum Neolithikum im Flachland zwischen Elbe und Oder (Bernhard Gramsch) și *Südliche Beziehungen im Neolithikum des südlichen Donaubeckens* (Nándor Kalicz).

Fiind vorba în special de comunicări în care se discută și se pun foarte multe probleme, este de la sine înțeles că discutarea diferitelor teze și concluzii ar impune o recenzie de o întindere neobișnuită. De aceea socotim preferabil să rezumăm tezele principale ale diferitelor comunicări — mai ales că volumul respectiv nu este accesibil în bibliotecile de la noi — acordând o atenție mai mare aceluia care tratează probleme generale sau direct legate de sud-estul Europei și de țara noastră.

1. Deosebit de pertinente ni se par considerațiile prof. Schlette care, discutând *Neoliticul ca fenomen istoric*, arată pe drept cuvânt că numai un singur caracter arheologic nu poate constitui un criteriu pentru definirea unei anumite perioade istorice, deoarece pentru oricare din acestea (inclusiv pentru preistorie) trebuie avute în vedere legăturile dialectice dintre toate activitățile omului — forțe de producție, economie, forme sociale și ideologice. Granițele dintre diferitele perioade se situează acolo unde în toate aceste domenii apare „o nouă calitate”, vizibilă în special

acolo unde ea îmbracă haina unui proces revoluționar, nu evolutiv. Indiferent dacă se folosește sau nu termenul de „revoluție neolitică”, introdus de V. G. Childe, trecerea la neolitic reprezintă desigur cel mai important fenomen istoric de la apariția omului deplin format și pînă la apariția primelor societăți împărțite pe clase. Principalele elemente care definesc caracterul revoluționar al neoliticului sînt *cultivarea plantelor* și *domesticirea animalelor*, deoarece toate celelalte elemente — uneltele de piatră șlefuită, țesutul și în special ceramica — pot lipsi. Se știe că în Asia Anterioară neoliticul aceramic a durat circa 3 milenii, iar în Asia de Est, Africa, Europa și chiar cele două Americi mai bine de un mileniu; și de altfel autorul e de părere că ceramica a putut fi născocită în chip independent în mai multe zone. Oricum, nu se mai poate pune semnul de egalitate între Neolitic și Keramikum, termen prin care încercase acum douăzeci de ani T. Pittioni să definească neoliticul. Nici șlefuirea și perforarea obiectelor de piatră și de os nu sînt specifice neolitice, deoarece au fost practicate sporadic și înainte; dar după părerea noastră, tocmai caracterul lor sporadic din perioadele anterioare și frecvența lor în neolitic le dă dreptul să fie considerate specifice pentru această epocă.

Autorul e de părere că sfîrșitul neoliticului nu se situează la apariția primelor unelte de cupru, ci atunci cînd obiectele de metal capătă un rol predominant iar cele de piatră devin secundare (totuși noi nu credem indicat să se renunțe la termenul eneolitic și la celelalte sinonime). Fiind de acord că în Asia Anterioară limita superioară a neoliticului (noi am spune a chalcoliticului) se situează la „revoluția urbană”, Schlette socotește pe drept cuvînt că și pentru această „revoluție” trebuie fixate mai multe criterii precise, nu unul singur. Sintetizînd diferitele sale observații, el e de părere că elementele ce definesc neoliticul sînt: fie cultivarea plantelor și creșterea animalelor (dar în special fără plug și fără grajduri), fie pescuitul și vînătoarea dezvoltată sau specializată pentru anumite animale, existînd deci două forme de societate neolitică. La aceste caracteristici

se poate adăuga, în al doilea rînd, șlefuirea și perforarea pietrei, în timp ce țesutul poate constitui un criteriu numai pentru prima dintre cele două forme.

În privința concepției despre prima mare diviziune socială a muncii, Schlette e de părere că ea trebuie să fie mult mai cuprinzătoare decît e prezentată de obicei, căci au existat mai multe prime diviziuni ale muncii: producția metalurgică timpurie (bronzul), cînd o parte a unor triburi sau unele triburi întregi se specializează în acest domeniu și astfel are loc o diviziune a muncii supra-tribală, cu toate urmările ei; producția metalurgiei fierului, în același fel (de exemplu la etrusci, sciți, celți); specializarea în creșterea animalelor. Faptul că Engels n-a vorbit de metalurgia bronzului se datorește stadiului cercetării de acum 90 de ani. Potrivit acestei concepții, prima mare diviziune a muncii constituie un indiceu esențial pentru perioadele post-neolitice, căci de îndată ce ea se manifestă clar, neoliticul este depășit, el situîndu-se la apogeul relațiilor societății primitive, cînd se ajunge la primele contradicții dintre dezvoltarea ulterioară a forțelor de producție și relațiile de producție ale comunei primitive. O caracteristică a relațiilor sociale neolitice este trecerea de la gînta matriarhală la aceea patriarhală, care nu s-a născut ca rezultat al primei diviziuni sociale a muncii, ci s-a dezvoltat în cursul începutului acesteia.

În sfîrșit, în legătură cu modul cum s-a răspîndit felul de viață neolitic, autorul nu împărtășește explicația migrațiilor la mii de kilometri, dar în același timp arată că trebuie să se lămurească dacă a existat un singur centru unde a luat naștere neoliticul, sau au fost mai multe.

Tot așa de complicată este și lămurirea bazelor istorice ale înlocuirii unei culturi arheologice prin alta și deci problema felului cum s-a născut o nouă cultură: a) prin venirea unor noi populații (proces migratoriu); b) prin influențarea culturală din afară a unei culturi pe jumătate formată (proces exogen); c) prin dezvoltarea proprie în salturi (proces endogen); întrebări pe care autorul se mulțumește deocamdată să le formuleze, fără să

încerce să le dea un răspuns, tocmai pentru că multe dintre problemele care în trecut păreau rezolvate, trebuie astăzi gândite serios din nou.

2. Asupra dării de seamă rezumativă a lui B. Brentjes despre *Evoluția culturală în Asia Anterioară în milenii IX-IV* nu vom stăruî în schimb prea mult aici, deoarece în linia generală este vorba de tezele și concluziile autorului din cartea sa *Von Schanidar bis Akkad*, apărută cu doi ani mai înainte și pe care o vom recenza în chip separat într-unul dintre fasciculele SCIV-ului. Precizăm totuși că nu sîntem de acord cu intenția sa de a cobori datarea neoliticului european cu circa o mie de ani, numai pentru că datele C 14 pentru cultura Vinča timpurie ar fi contrazise de tăblițele de la Tărtăria. Așa cum am arătat și altădată, datarea absolută a neoneoliticului sud-est european nu poate fi dependentă de tăblițele de la Tărtăria, căci ea trebuie să fie conformă cu cronologia relativă a diferitelor culturi stabilită pe baza constatărilor stratigrafice sigure. Iar acestea arată că, între prima jumătate a mileniului III, cînd s-ar situa tăblițele amintite și deci și începutul fazei Vinča A (sau B) — și situația reală a depunerilor culturii Vinča, se situează un număr de culturi și de faze culturale. Într-adevăr, cultura Dudești din Muntenia și Oltenia este, precum se știe, sincronă în linia mari cu faza Vinča A și în același timp precede toate cele 4 faze ale culturii Boian și, bineînțeles, întreaga evoluție a culturii Gumelnița; aceasta din urmă, la rîndul ei, este aproape în întregime anterioară culturii Ezero-Mihalic, care conține elemente Troia I-II, și deci databile începînd de pe la 2500 î.e.n. Ar fi cu totul imposibil să se admită că toate culturile și fazele care se situează între Ezero (și Cernavoda III) și Dudești-Vinča A ar fi durat numai două-trei sute de ani; de aceea, indiferent de datele C 14, situarea începutului culturii Vinča după 3000 î.e.n. este imposibilă. Iar de vreme ce majoritatea datelor C 14 sînt în concordanță cu cronologia relativă stabilită pe baze stratigrafice, nu credem că ele pot fi ignorate numai din pricina tăblițelor de la Tărtăria.

În afară însă de această obiecție, sîntem în general de acord cu felul cum autorul privește răspîndirea neoliticului din Asia Anterioară.

3. Tot astfel sîntem de acord cu poziția lui H. Quitta, expusă în comunicarea sa *Balkanii ca intermediar între Asia Anterioară și Europa*, poziție cunoscută de altfel și din lucrările sale privind rezultatele examenelor C 14. Toate animalele și plantele domestice și cultivate la început (oaia, capra, grîul, orzul) se găsesc și astăzi în stare sălbatică în zona cuprinsă între sudul Anadoliei și vestul Iranului, precum și în zona coastei siro-palestiniene, unde neolitizarea a început în mileniul IX, în timp ce în Europa (sudul Balcanilor) acest proces istoric nu este mai vechi de mileniul VII, iar în Mesopotamia el începe abia în mileniul VI. După Quitta, în zonele amintite au trebuit să existe trei sau mai multe centre de dezvoltare, independente unul de celălalt; unul în sud-vestul Iranului, mergînd peste munții Zagros pînă în Kurdistan; altul în sudul și în centrul Anadoliei, și altul în Siria, Israel și Iordania. Datele C 14 permit să se afirme că procesul neolitizării a avut loc concomitent în toate aceste zone și el se încheiase spre sfîrșitul mileniului VII. Primele obiecte de cupru, ca și ceramica, apar spre această dată — dar la o radicală schimbare a economiei nu se ajunge decît pe la mijlocul mileniului VI, cînd începe perioada chalcolitică și apare și ceramica pictată vest-asiatică de tip Samara. Menționăm însă că recent s-au descoperit în sud-estul Anadoliei așezări neolitice *preceramice* din mileniul VII, ai căror locuitori foloseau încă de atunci arama!

După ce trece în revistă începutul neoliticului în Transcaucazia, Egipt și nord-vestul Africii, H.Q. se oprește la problemele Europei, arătînd că nici aici nu dispunem de toate datele necesare pentru lămurirea tuturor aspectelor concrete ale acestui proces istoric; se subliniază însă că, în genere, există un acord în privința faptului că trecerea la noua formă de economie nu a fost autohtonă în Europa, deoarece aproape toate plantele cultivabile și animalele domestice (cu excep-

ția grului cu un singur bob, a porcului și a bouului) nu au forme vechi — original-europene. Și chiar dacă deocamdată nu se poate preciza încă măsura în care mecanismul complex al diferențierii forțelor de producție se datorește unor influențe culturale și în ce măsură unor migrații și nici intrucit la formarea noilor culturi neolitice au participat și vechii vânători și culegători, este sigur că Peninsula Balcanică a jucat un rol de prim ordin la formarea neoliticului european, ea constituind o cale naturală de legătură cu Asia Anterioară.

Dealtfel neoliticul preceramic din Tesalia este mai mult o expresie provincială a aceluia vest-asiatic, deoarece Balcanii n-au făcut parte din zona preceramică inițială. Celelalte așa-zise descoperiri „preceramice” din sud-estul Europei se situează într-o zonă periferică, unde grupele mezolitice au continuat să trăiască mai mult. Iar descoperirile de la Lepenski Vir — a căror presupusă mare vechime nu a fost confirmată de datele C 14 — sînt expresia unei evoluții întârziată în comparație cu sudul, care la acea dată trecuse de mult la faza ceramică.

Nașterea neoliticului în sud-estul Europei a fost un proces multilateral, dezvoltat în funcție de depărtarea de — și de natura contactelor cu — centrele din acea vreme ale progresului istoric; despre un substrat local în acest proces nu s-ar putea vorbi decît pe coasta Adriaticii, căci nu este verosimil că trecerea la agricultura etc. s-ar fi putut face exclusiv pe baza contactelor populațiilor mezolitice locale cu zonele neolitice asiatiche, fiind dimpotrivă probabil că mici grupe de populație din Anatolia au trecut în Peninsula Balcanică în prima jumătate a mileniului VI — explicație cu care sîntem intrutotul de acord.

Faptul că în Peninsula Balcanică s-au creat mai multe provincii culturale s-ar explica prin tradițiile diferite, la menținerea cărora și-a spus cuvîntul și ecologia locală. Teoretic, firește, această explicație ar putea fi valabilă, dar ar fi trebuit încercate precizări mai concrete, căci ecologia diferitelor regiuni ale sud-estului Europei nu este (sau nu a putut fi) atît de deosebită ca să poată sta

la baza diferențelor culturale regionale. Trecînd în revistă aceste provincii culturale, Quitta arată legăturile ce se pot stabili cu diferitele culturi din Asia Anterioară și totodată emite ipoteza că cultura Presesklo — cu barbotină, impresiuni cu degetele și impresiuni cardiale — ar putea însemna un curent cultural din zona central-balcanică spre sud. Nu vedem însă în ce fel s-ar putea căuta originea ceramicii cardiale în interiorul Peninsulei Balcanice, cîtă vreme se cunoaște răspîndirea circum-mediteraneană a acestei specii! Ca și alți cercetători, Q. vorbește de Starčevo și Criș ca de două culturi diferite, strîns înrudite, deși noi credem că e vorba de două aspecte; decorul în barbotină și acela cu impresiuni digitale sau cu linii grosolan incizate ar fi realizări locale, legate de tradiția restului populației mezolitice din aceste regiuni; dar, de vreme ce această populație n-a inventat ceramica, iar pentru vasele de lemn sau din alte materiale organice nici una din tehnicile decorative mai sus amintite nu este specifică, nu știm pe ce se poate sprijini această ipoteză.

Admițînd influența culturii Criș la nașterea neoliticului în Europa Centrală, Q. e de părere că și ornamentarea spiralică a ceramicii liniare ar avea tot o origine balcanică; această teză a fost recent dezbătută și de cercetătorul cehoslovac I. Lichardus (Germania, 50, 1972, p. 1—15), care argumentează destul de convingător aceeași concluzie, deși nu se stăruie deloc asupra elementelor meandroide ale decorului. Printre celelalte elemente de origine sudică în culturile ceramicii liniare, autorul amintește megaronul și în special diferitele reprezentări de cult. Toate acestea îl determină pe autor să afirme — pe drept cuvînt — că Balcanii au jucat un rol de intermediar la formarea neoliticului central-european. Iar procesul neolitizării regiunilor de la nord și de la vest de Europa Centrală, prin asimilarea populațiilor autohtone, s-a desfășurat la trecerea de la milenul IV la milenul III, deci în același timp cînd în Mesopotamia și în Egipt se trece la societatea împărțită pe clase. Faptul că neoliticul european a fost o apariție periferică a evoluției progresive din centrele primare și a dus, după Q., la o

dăzvoltare mai lentă a forțelor de producție, a constituit cauza fundamentală a împrejurrării că acestea n-au putut desăvirși procesul de diferențiere în rindul societății dect cu două milenii mai târziu. În ceea ce ne privește, noi socotim că societățile eneolitice carpato-dunărene se găseau la începutul mileniului III, într-un stadiu care ar fi permis evoluția lor spre civilizația urbană, dacă progresul lor n-ar fi fost frint în urma pătrunderii dinspre stepele nord-pontice a triburilor de limbă indoeuropeană, de un seminomadism accentuat.

4. Discutând problemele puse de *Formarea neoliticului în nordul Europei Centrale*, J. Preuss e de părere că principala responsabilă pentru neolitizarea zonei de nord a Europei Centrale a fost populația purtătoare a culturii Trichterbecher, cultură care s-a dezvoltat ca urmare a diferitelor influențe exercitate de grupele culturale situate mai la sud și vest. Deocamdată însă, spune autorul, nu se poate preciza încă în ce măsură aceste influențe culturale au fost legate și de migrații de populație, problemă în privința căreia cercetările antropologice vor avea de spus un cuvint.

5. Deși în ultimii ani s-a scris mult în problema culturii „șnurceramice” din R.D.G., H. Behrens (*Culturile paharelor șnurceramice în R.D.G.*) socotește că și astăzi această problemă mai stârnește o oarecare fascinație. Lipsște însă pînă acum o privire de ansamblu asupra întregii probleme și de aceea el încearcă să facă acest lucru. Ca și alți cercetători, el include între „Becherkulturen” nu numai culturile șnurceramice propriu-zise și cultura mormintelor individuale (inclusiv variantele regionale), dar și culturile Glockenbecher și Schönfelder, deoarece e de părere că numai un anumit tip de Glockenbecher ar fi de origine vest-europeană. Fără să discutăm această controversată problemă, trebuie totuși spus că elementele comune ale diferitelor variante regionale ale culturii Glockenbecher sînt prea tipice pentru a se putea accepta așa de ușor o origine diferită a acestor diferite grupe regionale.

Cea mai veche apariție a ceramicii în șnur este, după autor, aceea din spațiul central-german, unde ea a înlocuit cultura Trichterbecher tîrzie, al cărei sfîrșit a fost tocmai o consecință a formării culturii ceramicii decorate cu șnurul. Pe de altă parte, autorul crede verosimil că, în Germania centrală, cultura Glockenbecher a adus încă din faza sa cea mai veche unele elemente ale culturii Unetițe. În încheiere, el face un scurt excurs metodologic, afirmînd că geneza unei culturi arheologice este în genere rezultatul unor impulsuri exogene asupra unei baze endogene; iar sfîrșitul unei culturi arheologice este legat dialectic de formarea unei noi culturi. Cu toată lipsa datelor antropologice, purtătorii culturii șnurceramice și ai mormintelor individuale trebuie să fi fost urmașii purtătorilor culturii Trichterbecher. Odată cu cultura Glockenbecher se pare că au pătruns noi grupe etnice, care în parte au trăit alături de vechea populație, iar în parte s-au asimilat acesteia. Din punct de vedere lingvistic, este eventual posibil ca populațiile de la sfîrșitul neoliticului să fi vorbit mai multe dialecte indogermanice și nu o singură limbă unitară, deși autorul recunoaște că e vorba de simple speculații.

6. Trecerea în revistă a *Stadiului cercetării asupra animalelor domestice neolitice*, făcută de H.-H. Müller, deși foarte succintă, este completă și interesant expusă, fără a aduce totuși date cu totul noi.

Precum se știe, cel mai vechi animal domestic european este cîinele, identificat ca atare încă din mezolitic (cultura Maglemose) și rezultat dintr-un lup european domestic. Este însă inexact că omul ar fi domesticit cîinele pentru a-l folosi ca ajutor la vînătoare. În schimb domesticirea primelor animale importante din punct de vedere economic a avut loc în Asia Anterioară, dar nu în Mesopotamia, cum s-a crezut mai de mult, ci în zonele Zagros, Liban și Palestina, deci, pe teritoriul așa-zisei „semilune fertile”. Capra era deja domesticită la Ierichon pe la 7000 î.e.n., iar oala a fost domesticită încă din mileniul IX (Zawi Chemi-Shanidar); porcul domestic a fost identificat prima dată la

Jarmo, în stratul datînd de pe la 6500, iar boul în nordul Irakului pe la 5000. Este însă probabil că boul era domesticit la Țatal Hüyük în mileniul VI; dar, întrucît caracterele specifice se schimbă foarte lent, este probabil că domesticirea unora dintre aceste animale s-a început încă mai devreme, prin milenii X și IX î.e.n.

În Europa, cele mai vechi dovezi de domesticirea animalelor sînt acelea din neoliticul preceramic al Tesaliei, datînd din mileniul VI: oasele de oaie reprezintă 85%, cele de porc 10%, cele de bou 5% și abia cîteva oase de ciine. Deoarece pe teritoriul Europei nu a putut fi constatată existența caprelor și oilor sălbatice în epoca postglaciară, autorul e de părere că aceste mici animale trebuie să fi fost introduse din afară. Subliniem faptul că el nici măcar nu menționează presupusul centru de domesticire din Dobrogea, deși cunoaște literatura de specialitate românească, așa încît atitudinea sa vine în sprijinul rezervelor formulate în această privință. În schimb pentru bou și porc nu exclude cu totul posibilitatea unei domesticiri locale, pe teritoriul Europei.

În așezările neolitice din România și din zona culturii liniarceramice predomină resturile de animale domestice, boul fiind cel mai frecvent întîlnit. Populațiile bandceramice mai creșteau oi și capre, iar porcii veneau abia după acestea. Numai în așezările culturii Stichbandkeramik proporțiile se inversează. Calul nu este cunoscut ca animal domestic în etapa bandceramică; zăbalele invocate în sprijinul domesticirii timpurii a calului în Europa Centrală provin din complexe cu resturi amestecate din mai multe epoci sau nu sînt cu adevărat zăbale. Deocamdată nu se știe unde și cînd s-a domesticit prima dată calul, iar în Europa centrală primele dovezi despre existența unor cai domestici datează din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului. În E. Europei s-au identificat oase de cal domestic în faza finală a culturii Tripolie, dar — spune autorul — este probabil vorba aici de o zonă secundară, căci încă din mileniul III calul fusese descoperit în regiunea Turan-Altai, iar în China pe la 2500 î.e.n. Totuși argumentarea sa este contrazisă de

faptul că ultima etapă a culturii Tripolie (chiar dacă s-ar admite că e vorba de etapa C/II — γ II și nu de C/I — γ I) datează tot din mileniul III.

7. Interesantă este desigur și contribuția lui A. Häusler (*Riturile de înmormîntare ale neoliticului timpuriu și mijlociu și interpretarea lor*), dar ar fi greu să amintim aici toate variantele stabilite de autor, așa că ne vom referi numai la cîteva dintre concluziile și observațiile autorului, cu precizarea că este vorba de însumare. Sototînd că aceste rituri funerare ale neoliticului nu pot fi just interpretate decît luînd în considerare riturile funerare din paleolitic, el le trece în revistă pe acestea din urmă și apoi le compară cu acelea ale neoliticului timpuriu european și în special din cuprinsul culturii ceramicii liniare, ajungînd la concluzia că este vorba de o continuitate.

În cuprinsul culturii ceramicii liniare predomină înhumarea Hocker pe stînga, care se constată și ulterior în cuprinsul Stichbandceramicii și în culturile Gumelnița și Tripolie, scheletele fiind orientate spre est și nord-est. Totuși în cultura Boian se cunosc și orientări spre NNE și chiar spre ESE, iar în Bulgaria înhumările culturii Gumelnița se fac și pe stînga și pe dreapta, cu orientare nord-est și sud-est și, spre deosebire de cimitirele culturii liniare, copiii sînt îngropați în aceleași zone ale necropolelor, așa încît generalizarea autorului este puțin forțată. Și dealtfel cultura Gumelnița nu poate fi trecută printre culturile neoliticului mijlociu, căci este o cultură de la sfîrșitul eneoliticului.

Dimpotrivă, în culturile Lengyel și Tisa se cunoaște în special orientarea spre sud-est, sud și sud-vest (dar predominant înmormîntările orientate spre sud) și în poziție Hocker pe dreapta, în Germania centrală, în culturile mai tîrzii, înhumarea pe dreapta este aproape exclusivă, fără nici o legătură cu sexul mortului. În schimb, spune H.-H.M., în neoliticul tîrziu, în mari zone ale Europei se observă schimbări esențiale, constatîndu-se o consecventă diferențiere pe sexe.

Dintre toate problemele legate de constatarea făcută în necropolele cercetate, autorul preferă să se oprească asupra semnificației îngropării pe dreapta sau pe stînga. Și după un lung excurs lingvistic și etnografic, el arată că în etnografie, la grupele de populații patrilineare, predomină îngroparea pe dreapta, iar la cele matrilineare pe stînga. Se naște deci întrebarea de ce la vînătorii epipaleolitici și mezolitici predomină îngroparea pe dreapta, iar la neoliticii liniarceramicii pe stînga, iar în cultura Lengyel, și în general în neoliticul mijlociu central-european, din nou pe dreapta. Aceasta trebuie să însemne că în cultura liniarceramică rolul femeii era predominant, iar în culturile neoliticului mijlociu din Europa Centrală, dimpotrivă, era predominant rolul bărbatului, ca o consecință a mării importanței creșterii animalelor domestice. Dar în același timp aceasta înseamnă că nu avem, din acest punct de vedere, *nici o dovadă* pentru afirmația atât de frecvent repetată că în epipaleolitic și în mezolitic ar fi existat o organizație gentilică matriarhală. Autorul e de părere că paleoliticianul polon R. Schild are dreptate cînd spune că în paleoliticul final rolul bărbatului în cadrul familiei era predominant, ceea ce ar corespunde cu observațiile etnografilor în legătură cu triburile de vînători și de nomazi. Tot astfel etnologul sovietic Butinov a ajuns la concluzia că presupusa predominare generală a matriarhatului în perioadele vechi ale preistoriei nu este dovedită, căci în societățile primitive patriarhatul și matriarhatul sînt contemporane. În concluzie, autorul spune cu drept cuvînt că poziția socială a bărbatului sau a femeii nu se poate deduce în chip sigur și întotdeauna după felul cum sînt înhumați morții respectivei populații; în orice caz însă problema în sine merită toată atenția cercetătorilor.

8. Studiind *Legăturile neoliticului din Mecklenburg cu Scandinavia*, I. Nilus se oprește la concluzia că se poate afirma cu siguranță că neoliticul din zona cercetată și în special cultura Trichterbecher nu a fost numai în strînse legături cu sudul Scandi-

naviei, ci a constituit o parte integrantă a acestui cerc cultural.

9. Ampla comunicare a lui B. Gramsch cu privire la *Problema trecerii de la mezolitic la neolitic în cîmpia dintre Elba și Oder* interesează în special pentru considerațiile și concluziile de ordin general privind această regiune periferică a Europei centrale, dintre care unele pot fi socotite valabile și pentru alte zone.

Trecerea populației mezolitice la cultivarea plantelor și la creșterea animalelor — respectiv neolitizarea lor — s-a petrecut probabil progresiv de-a lungul unui răstimp îndelungat, care durează de la apariția culturii Trichterbecher și pînă la etapa finală a ei. Această cultură aparține unor grupe de populație dunăreană, care se ocupau cu cultivarea plantelor și care au pătruns și s-au stabilit ca niște „insule” în mijlocul mezoliticilor, fie pe cale pașnică, fie prin mijloace violente. Odată cu nașterea culturii Trichterbecher, o parte din grupele de vînători locali s-au integrat în comunitățile de cultivatori și crescători de vite; celelalte grupe de vînători, devenite dependente de noii veniți, de la care au preluat o serie de elemente de cultură materială, au continuat să viețuiască mai departe. Astfel sfîrșitul trecerii de la vînătoare la cultivarea plantelor și la creșterea animalelor domestice se situează probabil în această regiune în cursul neoliticului mijlociu, cînd particularitățile culturale ale foștilor vînători-pescari și culegători s-au pierdut complet.

10. În sfîrșit, în comunicarea privind *Legături sudice în neoliticul din sudul cotului Dunării*, N. Kálicz subliniază caracterul sudic al culturii Criș (= Körös) — pe care însă alți cercetători o consideră drept o dezvoltare locală pe baze mezolitice fecundate de elemente sudice —, precum și rolul acestei culturi la dezvoltarea neoliticului în restul Ungariei. În timp ce sud-estul Ungariei era ocupat de triburile culturii Criș, restul Ungariei era încă locuit de populația mezolitică; iar apariția ceramicii liniare în acele regiuni s-ar fi făcut tot în urma influențelor comple-

xului Criș-Starčevo, autorul fiind de altfel de părere că cea mai veche cultură neolitică din N. Ungariei — „Alföld-LinienbandKeramik” — se deosebește esențial nu numai de cultura Criș, ci și de cultura liniară din zonele mai vestice. Ni se pare totuși greu de admis că poate fi vorba de o cultură total independentă de restul ceramicii liniare, căci dacă ar fi așa, nu s-ar putea explica elementele comune. Influențele sudice în zona studiată de autor au continuat prin pătrunderea culturii Vinča în sud-estul Ungariei. Și ulterior, în neoliticul târziu, evoluția culturală este diferită în estul Ungariei de aceea din vestul țării, căci în est se dezvoltă cultura Tisa iar în vest cultura Lengyel, ultima născută din ceramica liniară tot sub influențe sudice (Vinča). Toate elementele legate de cult din culturile Tisa

și Lengyel sînt de origine sudică, direct dependente de influența culturii Vinča.

Dintre intervențiile la discuții, asupra cărora nu putem stăruia aici, amintim în mod special pe acelea foarte ample ale lui I. Hermann, care nu a fost de acord mai ales cu unele dintre tezele lui B. Brentjes. Oricum, importanța problemelor puse de cele zece comunicări și felul temeinic în care au fost abordate de referenți justifică, credem, această lungă dare de seamă, care nu poate dispensa însă pe cei interesați în acest domeniu să ia cunoștință și direct de acest volum.

Vladimir Dumitrescu

T. D. Zlatkovskaia, *Voznikovenie gosudarstva u Frakiifev, VII-V vv. do n.e.* Moscova, Nauka, 1971, 267 p., 12 pl. în afară de text

Cunoscută lumii savante printre altele, cu lucrarea de sinteză privind *Мезия v I-II vekah nasei ert*, publicată cu 21 de ani în urmă, cercetătoarea sovietică T.D. Zlatkovskaia își consacră eforturile pentru studierea în general a aceleiași regiuni balcanice, dar de data aceasta pentru o altă epocă și o altă problemă și, să recunoaștem, pe cît de dificilă și gingașă, pe atît de importantă. Este vorba de apariția statului la traci. Este o problemă nouă, pusă și rezolvată de pe pozițiile materialismului dialectic și istoric. În istoriografia română nu o dată s-a pus o problemă similară în ceea ce privește Dacia, firește pentru a altă etapă istorică și în alte împrejurări. De aceea socot că nu va fi lipsit de interes pentru istoriografia noastră să zăbovim puțin asupra lucrării.

După o scurtă schiță istorică, este studiată dezvoltarea economică a Traciei în secolele VII—V î. e.n. Sînt analizate rînd pe rînd agricultura, producția meșteșugărească, metalurgia și prelucrarea metalului, producția ceramică.

Un capitol special este rezervat comerțului și circulației monetare, asupra căruia voi reveni mai jos.

Cea de-a doua parte a lucrării are ca obiectiv studierea relațiilor de producție și sociale. Din acest cadru larg sînt desprinse și studiate, rînd pe rînd, formele de proprietate, proprietatea obștească, proprietatea regelui asupra pămîntului, proprietatea particulară, precum și unele mărturii asupra formelor de proprietate, meșteșuguri și minerit.

Într-un capitol următor sînt examinate formele de exploatare. Trec rînd pe rînd pe sub ochiul critic al autoarei diferitele aspecte pe care le poate îmbrăca exploatarea la categorii sau clase sociale.

Exploatarea populației libere formează un paragraf aparte, care este urmat de un altul: între libertate și sclavie, și se încheie cu sclavia. Diferențierea socială și de proprietate constituie subiectul unui paragraf special. Se încearcă să se precizeze indiciile inegalității sociale, destrămarea proprietății, pentru